

Dynamisch Perspectief

Ledenblad van de Vereniging voor
Biologisch-Dynamische Landbouw & Voeding

Het Blauwe Huis:
toekomstbestendig
met paardenkracht

Kalfjes bij de koe:
terug naar de natuur?

Van traditionele naar
nieuwe landbouwcultuur

Nachtwerk in Nagele

Dynamisch Perspectief

redactioneel

Van natuur naar cultuur

'Een vruchtbare bodem creëren – van natuur naar cultuur'; dat is het thema van de jaarlijkse internationale BD-conferentie in Dornach begin februari. In de BD-beweging komen we het woord 'cultuur' veel tegen. Het stamt af van het Latijnse colere, wat 'respectvol in verbinding' betekent. "Is dat niet precies wat biodynamische boeren proberen?", vroeg Joke Bloksma tijdens het herfstcongres. "Het is de mens die plant en dier 'meeneemt' in een ontwikkeling gericht op schoonheid, het goede, autonomie, bewustzijn. Dat is cultuur, geen natuur!"

In de discussie over kalfjes bij de koe ontmoeten we de maatschappelijke verheerlijking van 'terug naar de natuur'. 'Natuurinclusieve landbouw' is een nieuw begrip. Het Netwerk Natuurinclusieve Landbouw is kort geleden gestart en zal ons nieuwe inspiratie bieden. Maar in de BD willen we meer. Tijdens het congres stelde iemand de vraag: hoe komen we tot een 'cultuurinclusieve landbouw'?

We willen niet terug naar de natuur. Landbouw is immers het in cultuur brengen van de natuur, vanuit een respectvolle verbinding: met vee en gewassen, met wormen en bijen, met bomen en vogels, met klanten en burgers, met leveranciers en afnemers, met hemel en aarde, met jezelf en de ander.

Ellen Winkel, hoofdredacteur,
ellen@schrijfwinkel.nl

- 03 Dynamisch Portret: Het Blauwe Huis
- 08 Maria van Boxtel: 'Daar word ik blij van'
- 12 De landbouwdroom van Klarien Klingen
- 14 Verslag Herfstcongres LandbouwCULTUUR van de toekomst
- 16 Kalfjes bij de koe: Willen we 'terug naar de natuur'?
- 18 Kollebloem: 'Vrijkopen van de boerderij is onze droom'
- 20 LONK - Leren Ondernemen op Nagele Kavel
- 23 Column KALLE Zwaan
- 24 Dynamische keuken: Macellos Farm in Zweden
- 28 Dynamisch Perspectief
- 33 Agenda
- 34 Colofon en Ledenservice
- 35 BD juwelen: Ssssssssst

Kalfjes bij de koe

16 Terug naar de natuur?

Vrijkopen van de boerderij

18 Van traditionele naar
nieuwe landbouwcultuur

Nachtwerk in Nagele

20 LONK - Leren Ondernemen op
Nagele Kavel

Kruidenkwekerij Het Blauwe Huis

'Teelt in levende grond is een voorwaarde voor goede kwaliteit'

Specerijen-, kruiden- en theemengsels, bouillonpoeder, knoflook- en kruidenzout. Vermoedelijk heeft elke lezer van dit artikel wel eens iets van Het Blauwe Huis geproefd. De kruidenwekerij in Ruinerwold is ruim 35 jaar in ontwikkeling en blijft vernieuwen. *Tekst: Marten Nico Bierman, BD-wijnboer en aspirant bestuurslid van de BD-Vereniging, Foto's: Marten Nico Bierman en Het Blauwe Huis*

Het is nog wat regenachtig als ik 's ochtends aankom bij Het Blauwe Huis, dat verscholen ligt tussen de vaarten en landerijen van zuidelijk Drenthe. Als ik de auto in de berm heb gezet en het bruggetje over ga, ruik ik het meteen: hier staan kruiden. En niet zo'n beetje ook! Ondanks het vochtige weer komen de aroma's me tegemoet. En dan zie ik ze ook, overall. In geschoffelde bedden, in kleine perceeltjes, in kassen van glas en plastic en op wilde stukken. Het huis loop ik voorbij, want in de verte zijn mensen bezig op het land, daar moet ik zijn. Ik stel me voor aan Teun van Dijk, de tuinder van Het Blauwe Huis, en Ivan Oosterhof, die hem helpt. Zij zijn druk bezig met het oogsten van Alant, een geneeskrachtige wortel.

Jan-Kees Luierink geeft uitleg over snijden en verwerken van de geneeskrachtige wortel alant. Links staat Teun van Dijk.

Omgangsvorm met onkruid

Het weer klaart op, de zon komt af en toe door. Teun, die alweer drie seizoenen op Het Blauwe Huis werkt, neemt me mee door de tuinderij. Er is 5 hectare grond die al lange tijd wordt gebruikt, en nog eens 6 hectare in omschakeling. De tuinderij is opgedeeld in percelen. Sommigen daarvan zijn ingericht voor tuinbouw in rijen, andere zijn geplaveid en er staan potten of kratten, op weer andere staat een kas. Een deel van de grond is in rust en ligt braak. Een grote verscheidenheid dus.

Teun laat me van alles zien, ruiken en proeven: vrouwenmantel en apothekersroos in de open lucht, kervel uit de kas, en ook de *Zanthoxylum simulans*. Dat is een boom waarvan de zaden gebruikt worden voor sechuan peper. De smaak is pittig en ik merk ook de verdovende werking op mond en lippen. Ondanks de peper-verdoving komt het gesprek op gang. We beginnen bij de basis, de bodem. De grond is weinig met een klein beetje zand. De meeste percelen van Het Blauwe Huis liggen laag en met het riviertje de Wold Aa dat langs stroomt, is er aan water geen gebrek. Door het vocht groeien niet alleen de gewilde kruiden voorspoedig, ook de kruiden die wat minder welkom zijn gedijen goed. Schoffelen en wieden is een groot deel van het dagelijkse werk.

Teun geeft aan dat er in principe wel ruimte is voor planten die hij niet graag in de bedden heeft staan. Ook onkruid mag bestaan. Want feitelijk brengen wij mensen het verschil aan tussen 'productiegewas' en 'onkruid'. De natuur laat gewoon planten groeien, daar waar de omstandigheden ernaar zijn. Als wij dus iets wel of niet willen, dan moeten wij (en niet de natuur) daar wat mee. Teun doet dat door aandacht te besteden aan plekken waar onkruiden geen probleem vormen. Dat zijn plekken die hij het onkruid als het ware aanbiedt. "Het hoort erbij dus hier mag het groeien, liever niet in de bedden want daar ben ik bezig." Zijn ervaring met deze benadering is positief. "Hoewel ik ook nog steeds moet schoffelen", zegt hij lachend, "maar het is niet zo'n strijd meer, het is een omgangsvorm geworden." We praten door over nieuwe ontwikkelingen, zoals schoffelrobots. Die zouden veel werk uit handen kunnen nemen en worden steeds betaalbaarder. Wel of niet toepassen wordt daarmee dus een keuze. Ik vraag Teun of – en hoe – hij deze keuze wil maken. "Als ik schoffel", vertelt hij, "dan kijk ik naar de planten. Ik bepaal steeds of ik iets weghaal of laat staan. Soms zit er iets tussen dat we nog nodig hebben. Regelmatig komt er bij het schoffelwerk dus basismateriaal tevoorschijn voor versterking van ons assortiment." Schoffelen draagt dus bij aan de verbinding tussen de boer, de grond en het product. Deze omgang met diversiteit is onmogelijk voor een robot, die kan alleen onderscheid maken tussen 'gewenst' en 'de rest'. Ook is er specialistische (dure) kennis nodig is om de schoffelrobot operationeel te houden. Toch is Teun blij met de ontwikkeling van de schoffelrobots,

omdat daardoor elders veel minder gif gebruikt zal gaan worden.

Paardentractie

Welke vernieuwingen verwacht Teun dan wel door te voeren? Glimlachend loopt hij naar de paardenstal en laat mij trots de dieren zien. Hun vacht glanst, ze komen nieuwsgierig aanlopen en snuffelen rustig aan mijn uitgestoken hand. Bij de stal staan verschillende werktuigen die door de paarden getrokken kunnen worden. Keer-, wentel- en schijvenploegen, eggen, van alles. "Ik werk nu aan aanpassingen, zodat ook precisiewerktuigen, zoals torsiewieders, achter de paarden gebruikt kunnen worden."

Hoezo is dit vernieuwing, vraag ik. Dit is toch terug naar vroeger?! Teun schetst: "Nu gebruik ik voor veel klussen de trekker. Die rijdt heel veel heen en weer en veroorzaakt daardoor bodem-verdichting. Dit is veel minder met paardentractie. Een trekker gebruikt ook diesel en die is niet gratis. Ook als het plantaardig geproduceerd wordt, blijft dieselolie een serieuze post. Op zeker moment gaat het bij elkaar teveel kosten. Om straks nog voordeel te halen uit het gebruik van een trekker, moet ik het areaal vergroten en het assortiment verkleinen. En dat spoot niet met onze productiestrategie: wij willen een heel breed assortiment van zeer veel verschillende kruiden in kleine volumes." Ik luister met toenemende interesse, want hier is duidelijk over nagedacht. Teun vervolgt: "Door met paarden te werken kunnen we rustig groeien, zonder dat de productiekosten te veel stijgen."

Het Blauwe Huis
Buitenhuizerweg 19
Ruinerwold
0522-481827
hetblauwehuiskruiden.nl

Teelten: te veel om op te noemen, zeer breed assortiment

Vee: vier paarden en een paar koeien

Oppervlak: 5 hectare van oorsprong, 6 hectare is onlangs verworven en nu in omschakeling (Stichting Het Blauwe Huis is eigenaar van grond en gebouwen, en verpacht die aan Het Blauwe Huis BV)

Arbeid: 9 vaste medewerkers, daarnaast meer dan 20 mensen die op een zaterdag of ander tijdstip meewerken

Afzet: De meeste producten gaan naar natuurvoedingswinkels in Nederland, via de groothandel of direct. Verder gaat er veel naar verwerkers van biologische producten en is er wat export.

Samenwerkingsverband: met een nabij veehouderijbedrijf voor de mest en verder voor het inscharen van vee en uitwisseling van hand- en spandiensten

Geschiedenis: In 1977 startte Trees Boeke met Het Blauwe Huis in Ruinerwold. Al snel kwam landbouwingenieur Jan-Kees Luijck als mede-ondernemer in het bedrijf. In 1991 is Stichting Het Blauwe Huis opgericht, die het onroerend goed beheert en de sociale omgeving van het bedrijf verzorgt. Sinds twee jaar is het Blauwe Huis een BV en is Tijlbert Vink directeur van zowel l'Herbier du Diois als van het Blauwe Huis. Daarmee is de samenwerking van de twee bedrijven in zijn persoon verenigd en is de instandhouding van het brede assortiment gegarandeerd.

De plant laten groeien naar zijn aard

Die rustige groei is ook belangrijk voor Jan-Kees Luijck, vanaf het allereerste begin (ruim 35 jaar geleden) betrokken bij Het Blauwe Huis en één van de leiders. Hij heeft zeewolf klaargemaakt voor de lunch. Terwijl we eten vertelt hij over zijn visie op het bedrijf. "Hier in het noorden, in Nederland, is de productie van bijvoorbeeld mediterrane planten als tijm en lavendel heel lastig. Als je tenminste hoge kwaliteit nastreeft zoals wij doen. Onze tijm en lavendel komen dus uit Zuid-Frankrijk, waar ze onder de hoede van Tijlbert Vink (van kruidenbedrijf l'Herbier du Diois) goed tot hun recht kunnen komen. Voor de apothekersroos en de lavas is het juist omgekeerd. Die doen het hier weer goed. Zo is er door ons steeds gestuurd op productie daar waar deze het beste past."

"Door de uitbreiding van het areaal krijgen we nu ook ruimte om te groeien", gaat Jan-Kees verder. "We hebben een uitgebreid assortiment, heermoes, guldenroede, basilicum, goudsbloem, ga zo maar door. De vraag naar onze producten neemt toe. En zolang we onze kwaliteit kunnen blijven garanderen is er geen reden om niet wat groter te worden. Daarom besteden we aandacht aan ontwikkelingen die onze groei kunnen ondersteunen, zoals de verbetering van de gebouwen, de drogerij en andere machinerie."

Daarnaast vindt Jan-Kees ook de persoonlijke ontwikkeling van de mensen belangrijk. Samen met de vruchtbaarheid van de grond vormen zij namelijk de basis van het bedrijf. Zo komen we terug bij het fundament van groei, namelijk de kwaliteit van de bodem waarop geteeld wordt. Jan-Kees geeft aan dat hij de teelt in 'echte' grond als voorwaarde ziet voor de kwaliteit van een product: "Als je maar een deel van de aarde aan de plant ter beschikking stelt, bijvoorbeeld door op steenwol of

ander substraat te telen, dan ontwikkelt zich ook maar een deel van de kwaliteiten. Er ontstaat een onvolledig product. Het ziet er wel uit als een geheel, maar het is het niet. In de levende bodem maakt de plant verbinding met zijn niet-materiële oorsprong en de krachten waardoor de plant naar zijn geaardheid kan uitgroeien tot een volwaardig voedingsgewas."

In de benen! Kijk bij elkaar!

Na het eten loop ik met Jan-Kees de tuin in. Ik praat met hem verder over de ontwikkelingen in het biodynamische werkgebied. Terwijl we zijn lievelingsplanten bekijken – op dit moment bananen, maar ook wijnruit- en gembergewassen draagt hij een warm hart toe – vertelt hij: "De basis van de BD-beweging is goed, maar het kan wel beter. We mogen best wat meer naar buiten treden en daarbij een positieve kijk stimuleren. In Dynamisch Perspectief werkt de aandacht voor bijvoorbeeld *BD-jong of Het ideale bedrijf van ...* heel goed, daar moeten we eigenlijk meer van hebben: vooruit kijkend, enthousiast, hoopvol en ook met fantasie. Dat vereist moed. We vinden het moeilijk om op onszelf te varen, om inzicht te verwerven aan de hand van onze eigen ervaringen. De verleiding bestaat om te blijven herhalen wat er eerder (door anderen) is gezegd, in plaats van onze eigen ontwikkeling door te maken en dingen ook daadwerkelijk te begrijpen. Het vergt ook wat om, aan de hand van de natuur, zelf waarnemingen te doen. En uit deze fenomenologische feiten objectieve kennis te halen, die

bruikbaar is voor (bijvoorbeeld) de BD-teelt van gewassen. Zelf heb ik dat ervaren tijdens een cursus van Jochen Bockemühl over licht en donker. Daarin werd mij duidelijk waarom in veel agrarische culturen onderscheid gemaakt wordt bij het zaaien en planten bij wassende en afnemende maan in verschillende groepen van voedingsgewassen. En die kennis was dan ook meteen bruikbaar voor het Blauwe Huis." Wat zou er volgens hem in het BD-werkgebied moeten gebeuren? "We hebben nog veel te winnen bij de doorontwikkeling van rassen. Er wordt nog te weinig gedaan om de verscheidenheid in soorten te stimuleren. Eigenlijk zouden we daar allemaal ruimte voor moeten reserveren binnen het bedrijf. En we moeten er op uit. Als serieuze BD-ondernemer moet je veel bij je collega's op bezoek gaan. De verleiding is groot om op ons eigen fijne plekje te blijven zitten, maar dat maakt de wereld niet beter. In de benen! Ga kijken hoe een ander het doet."

Langzaamaan komt het begrip 'verscheidenheid' als een belangrijke kernwaarde van Het Blauwe Huis naar voren. Want hoewel ik vandaag maar vier mensen op het bedrijf ben tegengekomen, passen de namen van iedereen die hier iets te doen heeft niet meer op één A4'tje. Hetzelfde gaat op voor de producten: niet alles wordt hier geteeld, maar in de opslag ruik je ze wel allemaal. De zon schijnt intussen volop, het wordt warm. Het kost moeite om in de auto te stappen en terug te rijden, want het is leuk op het Blauwe Huis, en het ruikt er zo lekker. 🌿

Demeter-plein
Bio-Beurs 18 - 19 januari

Barstens vol leven

De gezondheid van ons landbouwsysteem is direct verbonden met de gezondheid van mensen, blijkt helder uit *Barstensvol Leven*. Dit nieuwe boek van Paul Doesburg en Petra Essink staat centraal op het Demeter-plein op de Bio-Beurs op 18 en 19 januari in Zwolle. *Tekst: Bert van Ruitenbeek, directeur Stichting Demeter*

Op het Demeter Plein zijn proeverijen van melk en appelsap in diverse kwaliteiten, waaronder natuurlijk Demeter. Ook kunnen bezoekers in gesprek over voedselkwaliteit, smaak en vitaliteit. De auteurs van *Barstensvol Leven* zijn daarvoor aanwezig, maar ook natuurvoedingsdeskundigen van de VNVK. Bijen – onze leermeesters op het gebied van vitaliteit – krijgen volop aandacht in de presentatie van de uitkomsten van een meerjarig onderzoek van het Louis Bolk Instituut naar de invloed van (her)introductie van bijen op biodynamische boerderijen.

Leren van je werk is een van de basisprincipes voor de BD-landbouw. Daarom is er veel aandacht voor het rijke aanbod aan scholingsmogelijkheden om via de biologisch-dynamische opleidingen te werken aan verdere ontwikkeling van een vitale en levende landbouwcultuur. Of om vanuit de biologische landbouw door te schakelen naar BD.

Het boek *Barstensvol Leven* is op ons plein met korting verkrijgbaar en een speciaal Demeter magazine ligt gratis klaar vol inspirerende verhalen van de mensen die de BD-landbouw dagelijks in cultuur brengen.

Ook in het workshop-programma van de Bio-Beurs worden BD-thema's uitgediept: waarnemen van levenskrachten op je eigen bedrijf (door BD-beroepsontwikkeling), de top in bodem- en voedselkwaliteit (met Louis Bolk Instituut en Stichting Demeter), optimale vruchtwisseling afgestemd op de sterrenhemel (door Agrikos) en diversiteit op je bord (door natuurvoedingskundigen van Kraaybeekerhof). Landgilde en Toekomstboeren verzorgen workshops over bedrijfsopvolging en een speciale 'Landmarkt'.

Het Demeter plein wordt georganiseerd door Stichting Demeter, BD-Vereniging, Warmonderhof, Kraaybeekerhof ism de Vereniging van Natuurvoedingskundigen (VNVK), BD Grondbeheer en Landgilde. Info en kaartverkoop via bio-beurs.nl.

Wil je op de beurs in gesprek met iemand van de BD-Vereniging, van het bestuur, bureau of van BD-beroepsontwikkeling? Via bdvereniging.nl/biobeurs kun je een afspraak maken op een tijd die jou uitkomt!

Maria van Boxtel: 'Ik word er echt blij van als iemand z'n plek gevonden heeft op een mooi BD-bedrijf'

'Dat we met z'n allen mogelijk maken dat mensen zinvol werk vinden in een gezonde landbouw, daar wil ik graag aan werken in de BD-Vereniging', zegt bestuurslid Maria van Boxtel. Ze koestert de cultuur van het leren: 'Hoe doe jij dat eigenlijk, BD-landbouw?' *Tekst: Luc Ambagts / Foto: Dick Boschloo*

"Wonen, dat is het tweede punt om bij overname van een landbouwbedrijf te bespreken. Als daar onduidelijkheid over is, dan loopt het geheid mis." Maria van Boxtel, landbouwadviseur bij Land & Co

en penningmeester van onze vereniging, zegt het met vuur in haar stem.

Ze is in gesprek met Bram Gordijn en Luc Ambagts, onze administrateur en beleidsmedewerker. Als start van hun maandelijks overleg wisselen ze nieuwtjes uit. Maria is al twintig jaar actief als adviseur bij het omschakelen naar biologische landbouw, verbreding van bedrijven of de opstart van nieuwe boerderijen op bijvoorbeeld landgoederen. En sinds een aantal jaar ook bij overname-situaties op biologische of BD-bedrijven. "Op

de bedrijven zien we het gewoon gebeuren. Het plezier dat boeren hebben in de samenwerking met jongeren die in de landbouw willen werken, ook als het niet hun eigen kinderen zijn. Maar ik zie ook het verdriet als een samenwerking niet lukt en jongeren weer vertrekken, soms omdat er gewoon geen woonplek voor ze is en je met drie kleine kinderen niet eindelijk in een caravan wilt blijven wonen."

Checklist van Landgilde
Samen met enkele begeleiders van BD-beroepsontwikkeling en haar

collega Helmer Wieringa stelde ze een lijst op met punten die bij een overname besproken en geregeld moeten worden, de 'checklist van Landgilde'. In volgorde van belangrijkheid: 1. De kernwaarden van een bedrijf en hoe je die voort wilt zetten; 2 De woonsituatie voor de nieuwe en de oude garde; 3 de levensvatbare exploitatie in het overgenomen bedrijf; 4 vermogen en prijsafspraken, mag ook gefaseerd. "En daarna natuurlijk nog afspraken over rechtsvorm en communicatie naar buiten enzo, maar als je weet wat je wilt, kan je dat vaak wel regelen."

Samen met de BD-Vereniging, Warmonderhof en Land & Co nam Maria het initiatief voor Landgilde, om mensen te verbinden die willen werken in de biologische landbouw. "Via advertenties op landgilde.nl verbinden we opvolgers aan bedrijven, maar bieden we ook begeleiders die je steunen bij het vasthouden van je koers. En een netwerk van taxateurs en notarissen die ook wel eens een bijzonder BD-bedrijf als klant hebben gehad, met bijvoorbeeld een ongebruikelijke financiering met klanten en de bank." Ze lacht. "Ik word er echt blij van als iemand z'n plek gevonden heeft om te werken op een mooi BD-bedrijf. En als de zorgvuldig opgebouwde bodemvruchtbaarheid kan worden behouden met nieuwe ondernemers. Dat we dat met z'n allen mogelijk maken - zinvol werk voor mensen in een gezonde landbouw - daar wil ik graag aan werken in de BD-Vereniging."

Cultuur van het leren

Maria, Bram en Luc hebben voor dit overleg ook de opzet van de begroting voor volgend jaar op hun agenda staan. Als penningmeester ziet Maria dat er kansen zijn om met de BD-Vereniging meer te doen. Het voorneemen: de contributie van de leden betaalt de lopende begroting zoals medewerkers, Dynamisch Perspectief en BD-beroepsontwikkeling. Giften en legaten betalen onderzoek en ontwikkeling. "We maken ontwikkeling mogelijk, maar dat blijft een beetje onzichtbaar. Om meer te doen is het belangrijk dat we duidelijk maken wat de kern van de BD-Vereniging is. Wat brengen we? Hoe laat je zien dat je je aan je BD-bedrijf ontwikkelt, ook aan de buitenwereld, zoals bijvoorbeeld op het herfstcongres of de Bio-Beurs?" Op de Bio-beurs organiseert ze samen met jongeren en nieuwe boeren van Toekomstboeren een Landmarkt (zie pag 8): "We mixen jong en oud en gaan 'daten'", grijnst Maria. Ze vertelt over een ervaring op het herfstcongres. Derk Klein Bramel stelde aan melkveehouder Jan Dirk van de Voort de vraag hoe hij dat doet: 'in de huid van de worm, of in de huid van de koe kruipen'. Maria: "Dat is een goeie vraag, de vraag naar het leren van je werk in de landbouw. Concreet. Die cultuur van het leren, zodat je écht weet wat een koe nodig heeft, of wat een jonge boer wil, dat is de impuls van onze vereniging. Dat je een antwoord hebt op zo'n vraag, 'hoe doe jij dat eigenlijk, biologisch-dynamische landbouw?'. Dat is nodig om nieuwe mensen te betrekken bij de BD en dat wil ik graag laten zien." ☺

BD-beroepsontwikkeling Begeleidersgezocht!

Tekst: Petra Derkzen

Ruim 30 begeleiders van BD-beroepsontwikkeling verzorgen de begeleiding van intervisie- en themagroepen of de individuele coaching voor beroepsleden van de BD-Vereniging. Ook begeleiden ze groepen boeren in het kader van de Collegiale Toetsing voor Stichting Demeter. De wens is om ook groepen te starten met anderen die in hun werk in aanraking komen met biodynamische landbouw, zoals ketenpartners in de natuurvoedingsketen.

De begeleiders treffen elkaar drie keer per jaar voor een trainings- en uitwisseldag. Ze oefenen met verschillende werkvormen en regelmatig brengt iemand een nieuwe methode in.

Op één van de uitwisseldagen dit jaar introduceerde Geert Iserbyt, werkzaam bij opleidingsinstituut Landwijzer in Vlaanderen, de methode 'vragen zonder antwoord' van Francis Gastmans. Bijvoorbeeld: iemand heeft een probleem dat hij in de groep wil

Foto: Joke Bloksma

Winterconferenties 2017 Levenskrachten & preparaten

24 februari Dronten
10 maart Wortel (B)

Begeleiders van BD-beroepsontwikkeling roeren kiezelpreparaat in een emmer en oefenen zich in het waarnemen van levenskrachten

bespreken. Andere groepsleden stellen vervolgens vragen. Het blijkt dat alleen die vragen – zonder dat er antwoord op wordt gegeven – leiden tot de vraag onder de vraag. Met deze verdieping kan iemand dan zelf verder. Begeleiders die hiermee hebben geoefend waren heel enthousiast.

Dit jaar staat het thema 'levenskrachten' centraal – vooruitlopend op de winterconferenties in 2017. Voor zowel boer als begeleider kan het lastig zijn om over dit thema in gesprek te gaan. Wat kan dan een goede ingang,

vraag of methode zijn? Tijdens de trainingsdag op 4 oktober hebben we met Frans Romeijn geoefend in het waarnemen van vormkrachten. Met Leen Janmaat oefenden we de werkzaamheid van levenskracht in een 'opstelling' (gebaseerd op de methode met familieopstellingen) en we roerden het kiezelpreparaat met een waarnemingsoefening in de tuin van Kraaybeekherhof. Nu zwermen de begeleiders weer uit naar de groepen om de opgedane inspiratie daar in te brengen. ☺

Heb je ervaring in de biodynamische landbouw, handel of verwerking of natuurvoeding en/of met coaching en lijkt het je leuk om groepen te begeleiden? Meld je dan aan, via j.bloksma@planet.nl. Naast drie trainingsdagen per jaar ontvangen begeleiders een onkosten- en vrijwilligersvergoeding.

Hoe kun je voorwaarden scheppen om levenskrachten te versterken? Hoe doen boeren dat en welke rol spelen preparaten daarbij?

Op de winterconferentie van de BD-Vereniging in Dronten op 24 februari zal Benno Otter, tuinder van het Goetheanum in Dornach, vertellen over zijn ervaringen. Ook wordt het internationale onderzoek naar preparaatgebruik gepresenteerd.

In workshops proberen we een verbinding te krijgen met levenskrachten; we beleven ze via een kunstzinnige aanpak en gaan vormkrachten waarnemen. We gaan gezamenlijk waarnemingen te doen aan eigen preparaten. Neem ze mee! Ook komt er een werkgroep om na te denken over een 'preparaten-uitbreng-service'.

De winterconferentie in het Vlaamse Wortel op 10 maart pakt hetzelfde thema op een andere manier aan: 's ochtends werkt iedereen mee op boerderijgemeenschap Widar en 's middags gaan deelnemers aan de slag met de beleving van levenskrachten, voortbouwend op wat ze in de ochtend hebben waargenomen. Meer over de programma's staat in de volgende Dynamisch Perspectief: een Themanummer over levenskrachten en preparaten. ☺

De landbouwdroom van...

Klarien Klingen

BD-Jong nodigt elk nummer een jongere uit voor een persoonlijke beschrijving van zijn of haar ideale bedrijf. Freelance-boerin Klarien Klingen (34 met zoontjes van 5 en 1) werkt 's winters mee op twee melkveebedrijven en runt 's zomers twee zelfoogst-groentetuinen. Ze droomt over haar toekomstige boerderij. *Tekst: Klarien Klingen / Foto: Nadine Klingen*

Het begint al een beetje licht te worden als de wekker gaat. Ik druk 'm snel uit zodat de kinderen nog even door kunnen slapen. Terwijl ik de varkens en de kippen aan het voeren ben, komen de koeien een voor een binnenschuifelen op hun vroege-ochtend-slakkengangetje. Tijdens het melken komt mijn zoon mij een grote mok dampende melkkoffie brengen. Heet, met veel schuim en één schepje suiker, precies zoals ik hem het lekkerst vind. "Hoeveel koeien moet je nog?" vraagt hij. "Nog 12". "Ok, tot zo".

Als ik terug loop naar ons woonhuis, zie ik dat de heuvels in de verte nog met een mistlaag bedekt zijn. Het belooft een mooie dag te worden. Wat heb ik het toch goed, mijmer ik. Onze kinderen kunnen vrij om het huis scharrelen en zelfstandig op de fiets naar school. Mijn man is trots op mijn landbouwwerk en steunt me wanneer ik dat nodig heb. Op warme dagen kan ik mijn douche nemen met door de zon opgewarmd water,

in de kas! Als ik op mijn composttoilet zit, zie ik overal natuur om mij heen. Ik kan aan het eind van de dag een hekje achter me dicht doen, waardoor ik de vele to-do's van het werk achter me kan laten.

Mijn collega's en ik krijgen waardering voor ons werk. Wij laten de bodem bedekt, luchtig en vol leven. Als boeren hoeven we bijna niets aan te kopen en we zijn dankbaar voor alles wat groeit. Die waardering betekent dat mensen weten hoeveel tijd het kost om sperziebonen te telen en te oogsten. Ze weten dat koeien 80 kg voer per dag eten en ieder jaar een kalfje krijgen en dat dat soms een stiertje is. Ze weten dat de oogsten soms mislukken: dat ervaren ze zelf, omdat we de risico's delen. De klanten organiseren zelf de oogstberichten, het zomerfeest en het grote regionale oogst- en inmaakfeest. Ik ben vrij om mijn eigen tijd in te delen en heb ruimte om daarnaast ook ander werk te doen. Als ik 's avonds in bed lig, hoef ik me

geen zorgen te maken over de hele boerderij, omdat we werken met een team waarin ieder zijn kwaliteiten en kunde kan inzetten. Twee keer per week eten we als team gezamenlijk met onze gezinnen en tijdens de doordeweekse warme lunches met de WWOOF-ers proberen we allemaal zoveel mogelijk aanwezig te zijn. Vrienden en collega's vinden het inmiddels vanzelfsprekend dat voor mij het landbouwwerk draait om ontwikkelen, leren en van betekenis zijn. Die 'betekenis' van ons werk, ook voor de maatschappij, weet ik nu ook goed te benoemen, wat andere toekomstboeren misschien ook verder helpt.

Als ik aankom bij ons woonhuis word ik kwispelend begroet en ruik ik dat er een heerlijk ontbijtje voor me is gebakken... ☺

Klarien is actief in vereniging Toekomstboeren, zie toekomstboeren.nl

Herfstcongres LandbouwCULTUUR van de toekomst

Demeter: keurmerk of keurslijf?

We kampen nog altijd met de gevolgen van het Europese landbouwbeleid dat Sicco Mansholt in de jaren 50 en 60 heeft vormgegeven, schetst schrijver Frank Westerman 5 oktober op het Demeter congres. Het is de missie van Stichting Demeter om hier verandering in te brengen: bouwen aan een levende landbouwcultuur als basis voor persoonlijke en maatschappelijke ontwikkeling. *Tekst: Ellen Winkel / Foto's:*

Michiel Wijnbergh

Mansholt had grote verwachtingen van de grootschalige, intensieve voedselproductie, totdat hij de schaduwzijde van zijn beleid onder ogen kreeg. "Bij mij is het net zo gegaan", vertelt melkveehouder Jan Dirk van de Voort. Door te intensiveren dacht hij het ouderlijk melkveebedrijf rijp te maken voor de toekomst. "Ik haalde een maximale productie, met heel veel maïs. De hoorns gingen van de koeien af. Iedereen wilde bij ons stage lopen." Maar na een aantal jaar liep hij vast. Alles wat hij verdiende ging naar de bank en het organischestofgehalte van de bodem was teruggelopen van 6 naar 4 procent. "Ik kreeg geen piketpaaltje meer in de grond als het droog was."

Inmiddels tieren de wormen weer welig op zijn kaasboerderij De Groote Voort, hebben de koeien weer hoorns, is het gebruik van

antibiotica tot 0 gereduceerd, kleuren de weilanden geel van paardenbloemen en is de Remeker kaas bekend in heel Nederland. "Uit samenwerken met de natuur ontstaat smaak en die kun je verkopen. De smaakmarkt is veel groter dan de biologische markt."

Jan Dirk kiest niet voor het Demeter keurmerk. Waarom niet? "Ik kan me nu ontwikkelen zoals ik zelf wil, zonder extra regels. En ons afzetkanaal zit niet te wachten op Demeter. Bij kaasspeciaalzaken zijn veel enthousiaste jonge mensen die smaak heel belangrijk vinden, maar keurmerken niet. Demeter snappen ze niet. Gehoornde koeien en kringlooplandbouw, dat snappen ze heel goed."

Stel dat Demeter geen keurmerk was, vraagt Demeter-directeur Bert van Ruitenbeek, maar een vlag als symbool voor een op-ont-

Gezamenlijke zoektocht naar de juiste balans

Tekst: Conny Ruigrok

wikkeling gerichte beweging. Haalt dat het keurslijf-gevoel weg? "In alle talen 'ja', het moet veel opener zijn", antwoordt Jan Dirk.

Over de plek van Demeter in het handels-circuit werd doorgedacht in een van de vier workshops in het middagprogramma, onder leiding van Merle Koomans van den Dries van Estafette Odin en Petra Derkzen van Stichting Demeter. Welke sociale en economische criteria zijn wenselijk in handel en retail? Geen focus op nieuwe regels, was de tendens in de stevige discussie. Wel vond men het een goed idee om ook in handel en retail ontwikkelingsgerichte gesprekken in te voeren, net zoals bij de Collegiale Toetsing met boeren. ☺

Een uitgebreid verslag van het congres en alle workshops staat op stichtingdemeter.nl

We rijden 5 oktober in een zonovergoten landschap naar het Demeter herfstcongres op boerderij Zonnehoeve in Zeewolde. Ik ben geen boer, geen landbouwer, heb geen Kraay-beeker- of Warmondershof-ervaring. Wel heb ik een sterrencursus van Michiel Rietveld gevolgd, en ook de biodynamische moestuincursus bij Carmencita de Ruiter. Ik ben lid van de BD-Vereniging en ik bruis van verlangen: naar een toekomstige wereld die schoon, veilig, gezond en eerlijk is, een afspiegeling van iets wat van binnen in me leeft en wat vaak verbleekt zodra ik het in daden probeer om te zetten. Binnen de BD en antroposofie vind ik een herkenbaar verlangen. Daarom ben ik hier op het congres. Ik voel me als een kleuter in grote-mensen-land.

In de maalderij staan 138 stoelen verwachtingsvol klaar. Piet van IJzendoorn, oprichter van Zonnehoeve en voorzitter van de BD-Ver-

eniging, heet ons welkom. Zijn definitie van BD – 'wat heeft het land nodig in plaats van hoeveel geld brengt het op' – vertelt me dat ik op de juiste plek ben. Frank Westerman laat ons meeleven in de zoektocht van Sicco Mansholt. Zijn 'Nooit Meer Honger' na de oorlog leidde – goed bedoeld maar desastreus – tot boterbergen, melkzeëën en doordraaien van gewassen. Toen Mansholt de onbalans van zijn beleid inzag, was zijn tijd om. De ingeslagen weg werd voortgezet.

Jan Dirk van de Voort, gelauwerd als Agrarisch Ondernemer 2016, vertelt hoe hij vroeger, als gangbare melkveehouder, naar vele adviseurs trachtte te luisteren. Maar nu luistert hij naar de dieren en de natuur zelf. Warmonderhof-docent Joke Bloksma toont ons kleine natuurappeltjes uit het bos naast mooie cultuurappels. Ik betrap me op een te ongenueanceerd 'wat natuur is, is goed'!

Tijdens de stampot, tref ik twee jonge dames die de deeltijdopleiding aan Warmonderhof volgen. Nienke vertelt dat ze een verbinding zoekt tussen theater en akkerbouw. "Als mensen iets doen met theater, buiten op het veld, gebeurt er iets heel anders dan binnen in een zaaltje." Haar klasgenoot heeft in Wageningen drie jaar bodemkunde gestudeerd zonder een bodem te zien en te voelen, ze wil een andere weg.

's Middags kies ik voor de workshop Permacultuur. Tijdens de wandeling waar Kees van Veluw ons wijst op permacultuur-uitgangspunten, merk ik al uit reacties van deelnemers wat een weg er ligt tussen theorie en praktijk om tot een individueel antwoord te komen.

Het 'kleuter-gevoel' is minder als ik naar huis rijd. Ik ben deel van een gezamenlijke zoektocht. ☺

In de dierwelzijnsdiscussie staat verplicht 'natuurlijk gedrag' van kalfjes bij de koe naast het beeld van de boer als brute scheider van moeder en kalf. Dit laat weinig ruimte voor nuance, maar die is er wel degelijk: 'Als veehouder ben ik co-ouder van het kalf en zorg ik goed voor haar.'

*Tekst: Petra Derkzen, coördinator certificering
Stichting Demeter Foto: Margret Wenker*

Kalfjes bij de koe

Willen we 'terug naar de natuur'?

Als in een goed georganiseerde fanfare staan de koeien 'in formatie' allen gericht op ons, de hoorns en oren gespitst terwijl we naar ze toe lopen. Als één geheel zetten ze allemaal een paar stappen vooruit, opgewonden om te zien dat boer Cees – en wie is die dame? – naar hen toe komt lopen, terwijl het nog maar 11 uur in de ochtend is.

Mijn bezoek aan melkveehouder Cees van Swieten in Stompwijk staat al een paar jaar in mijn geheugen gegrift. Nog nooit had ik het dier als onderdeel van het geheel van de kudde zo sterk ervaren. Deze kudde – duidelijk met Cees aan het hoofd – bewoog als één geheel. Ook bijzonder op dit bedrijf is

dat Cees al sinds de jaren 80 de kalveren bij de koe houdt. Ik heb me later wel eens afgevraagd of mijn sterke beeld van de kudde ook daarmee te maken zou kunnen hebben.

Idealen en praktijk

Over het onderwerp 'kalveren bij de koe' is dit jaar maatschappelijk veel te doen geweest. Van protesterende boerinnen op het binnenhof tot tv-uitzendingen met boeren die lieten zien dat het kan. Kritische consumenten belden met Stichting Demeter om bevestiging van hun beeld te krijgen – dachten zij. Maar telkens waren ze teleurgesteld, omdat 'kalveren bij de koe' zelfs bij Demeter,

waar dierwelzijnsnormen strenger zijn, geen norm is.

Nieuwsgierig naar hoe onze Demeter melkveehouders deze maatschappelijke discussie vertaalden naar hun eigen boerderij, deed Margret Wenker onderzoek* als stage voor haar Msc Animal Sciences aan Wageningen Universiteit, onder alle 44 Demeter en aspirant-Demeter melkveehouders.

Uit die interviews bleek dat ruim twee derde van de melkveehouders vindt dat koe en kalf idealiter meerdere maanden samen zouden moeten zijn. Echter slechts zeven melkveehouders laten de kalveren bij de eigen moeder gedurende de zoogperiode. Zes bedrijven

werken regelmatig met een pleegmoeder. Tijdens de presentatie van het onderzoek op de Zonnehoeve op 30 juni laat Margret voor- en nadelen zien. In de discussie die daarop volgt wordt niet alleen de praktische kant belicht. De vraag is ook: wat is het specifiek biodynamische antwoord op een maatschappij die 'terug naar de natuur' lijkt te willen? Melkveehoudster Annette Harberink van Natuurderij Keizersrande in Deventer brengt in dat er juist ook kwaliteit zit in het tam maken van dieren. Als boer neem je ze mee in ontwikkeling. "Zo ontstijgen ze uit hun dier-wezen en worden het individuen met sterke karakters."

Respectvol in verbinding

Maatschappelijke verheerlijking van de natuur ligt op de loer als we ons niet bewust zijn dat landbouw 'het in cultuur brengen' is van de natuur. De natuur wil van zichzelf niets. Het is de mens die hierin – bewust of niet – keuzes maakt. Joke Bloksma, docent op Warmonderhof, spreekt op het Demeter congres van 5 oktober over de oorsprong van het woord 'cultuur': het komt van het Latijnse *colere*, wat 'respectvol in verbinding' betekent. "Is dat niet precies wat biodynamische boeren proberen?", vraagt zij de zaal. "Het is de mens die plant en dier 'mee-neemt' in een duidelijke ontwikkeling gericht op schoonheid, het goede, autonomie, bewustzijn. Dat is cultuur, geen natuur!" Uit het onderzoek van Margret blijkt dat de kleine groep boeren die kalveren bij de koe laten dit ieder op volstrekt eigen wijze vormgegeven hebben. Aantal uur per dag, het kalf mee in de melkstal of niet, manieren

van scheiden, het gebruik van knuffelhekken of wegvluchthoekjes.

Armando Kok, van boerderij Schoonderbeek in De Glind vertelt aan Margret: "Ik begin met het geleidelijk scheiden van het kalf en de moeder op een leeftijd van twee maanden. Kalveren gaan in groepjes van 2-4 dieren in een hokje dat grenst aan de potstal. In dit hokje krijgen ze hetzelfde vaste voer als eerder. De eerste tien dagen kan de moeder langs komen (uit de weide) en kunnen de kalveren via het hek drinken. De daarop volgende tien dagen maak ik het hek overdag dicht. De koe kan nog wel contact komen maken maar kalveren kunnen niet meer drinken. Dat kan alleen nog 's nachts. De laatste tien dagen is het hek dag en nacht dicht en kunnen de dieren alleen nog fysiek contact met elkaar maken door het hek heen. Na 30 dagen zijn de kalveren de melk en de koe onwend en gaan ze naar de jongveestal. Ik geef de moederkoe vaak een dag voor het scheiden het homeopathische middel Ignatia, wanneer ik weet dat zij onrustig zal worden. Ook leg ik aan haar uit dat ik voor haar kalf ga zorgen. Daar krijgt ze meer van mee dan we denken."

De boer als co-ouder

Annette Harberink beschouwt zichzelf als co-ouder van het kalf. Zij scheidt moeder en kalf na één dag en zegt hierover tegen Margret: "Op het moment dat de koe al een paar keer weg loopt bij het kalf om voor zichzelf te zorgen, vertel ik de koe: ik ga nu voor je kalf zorgen en dat ga ik goed doen." Ze vertelt het kalf dat het bij andere kalfjes komt en de koe komt weer bij de melkkoeien.

"Door dit bewust te doen gaat de scheiding goed en de koeien lopen vier keer per dag langs de kalveren als ze van en naar de wei gaan. Dit is mijn taak als veehouder, ik ben co-ouder van het kalf."

Armando vertelt: "Ik loop regelmatig even langs om te kijken hoe het gaat en ze een aai over hun bol te geven, dat vind ik zelf ook leuk om te doen." Hoewel hij ervoor kiest kalf en koe pas na twee maanden te scheiden, laat hij duidelijk zien dat hij zichzelf ook als co-ouder beschouwt.

Hoe bewust is de afweging tot hoever het co-ouderschap gaat bij andere melkveehouders? In elk geval geeft het onderzoek aan dat soms tussen ideaal en werkelijkheid nog onoverkomelijk lijkende barrières staan. Na de presentatie van Margret zei Albert Hoeve van De Stadshoeve bij Amsterdam: "Ik heb al eens geprobeerd kalveren bij de koe te laten, toen lukte het niet. Wat kan ik van anderen leren?" Veel melkveehouders hebben er behoefte aan om te kijken bij bedrijven die naar tevredenheid kalveren bij de (pleeg)koe houden. Zo kunnen ze onderzoeken of en hoe ze het zelf op hun bedrijf kunnen toepassen.

Met dit doel organiseren de BD-Vereniging en Stichting Demeter deze winter een serie excursies, waarvan de eerste gepland is op 30 november bij Durk Oosterhof in Drachten. Melkveehouders kunnen zich aanmelden via info@stichtingdemeter.nl. ☺

* Het onderzoeksrapport van Margret Wenker 'Kalfjes bij de koe op Demeter-melkveebedrijven?' is te downloaden via stichtingdemeter.nl via Nieuws.

A group of seven people, four men and three women, are standing in a lush field of tall grasses and numerous purple and yellow flowers. They are all smiling and looking towards the camera. The man on the far left has long hair and is wearing a green t-shirt. The woman in the center is wearing a grey patterned tank top. The man on the far right is wearing a white t-shirt and shorts. The background is a dense field of similar flowers stretching into the distance under bright, natural light.

'Vrijkopen van de boerderij

Van traditionele naar nieuwe landbouwcultuur: dat is zichtbaar op De Kollebloem in de buurt van Gent, waar boer en boerin het familiebedrijf ombouwen tot een warme, klant-gedragen dorpsboerderij. *Tekst: Leen Verwimp, boerin op De Kollebloem Foto: Quinten-CC Fotography*

Toen Antoine in 1985 de boerderij van zijn ouders overnam, was het een traditioneel klein familiebedrijf, niet ver van Gent, met koeien, varkens, een boerenpaard, wat kippen en konijnen. Hij schakelde de traditionele teelt van voederbieten en weiland om naar biologische groenten op een halve hectare. De boerderij groeide jaarlijks met een stukje meer grond dat biologisch werd erkend en mooie vruchten voortbracht. Toen was het nog een echt familiebedrijf. De grond werd door vader bewerkt met paard en kar, de soep, de patatten en het vlees werden door moeder bereid, en de patatten werden gerooid van kind tot grootouder ... niemand werd gespaard.

De Kollebloem groeide de voorbije dertig jaar uit tot een warme, klant-gedragen dorpsboerderij van 4 hectare met als hoofdactiviteit de biodynamische landbouw, omkaderd met zorg, culturele en geestelijke activiteiten voor klein en groot, samenwerking met

ben wij een intensief samenwerkingsverband, De Vroente, met onze collega-boeren van De Zonnekouter en Ourobouros: we telen voor en verkopen aan elkaar. Sinds september 2016 staan we als Vroentegroep ook op 'de Lousbergmarkt' in Gent, met verkoop van zes dagen op zeven.

'Simpele mensen denken dat een kind ontstaat uit een eicel en een zaadcel en dat het dan simpelweg tot een volwassen mens uitgroeit. Maar dat is niet zo. Het ontwikkelt zich vanuit dat wat het kind omhult, wat van buitenaf vormend werkt', zei Ibrahim Abouleish van Sekem (zie DP2016-3.)

Zo is het ook bij ons. Dat De Kollebloem leeft en beweegt komt niet alleen door de stevige boeren, de harde werkers of door het geld. De Kollebloem komt tot ontwikkeling door de kring van mensen die er omheen staan. Door de klanten die zich met zoveel overtuiging engageren voor een bedrijf met een visie, een missie en een warm hart.

het opklaren van gewoontes, het loskomen van tradities en het oplossen van blokkades die daardoor ontstonden. Het doorbreken van die familietradities zorgt ervoor dat er kan geluisterd worden naar wat wijzelf en de boerderij in diepere zin wensen. Het onszelf losmaken van al die verstrikkingen schept ruimte tot 'vrij-denken'.

Het 'vrij-kopen' van de boerderij is onze droom. Daardoor is er plaats voor jonge boeren om zonder al teveel investeringen te boeren en zal de boerderij voor altijd biologisch of biodynamisch zijn. Een warme, dragende kring van klanten en een sterk ondersteunende doordenkgroep, zorgen er samen voor dat we deze pioniersopdrachten kunnen neerzetten op een manier die goed is voor de boerderij, voor onze jonge overnemers, voor onze kinderen en voor onszelf.

Het vrij-kopen van de boerderij is een zaadje, een ideaal dat al vijf jaar een weg zoekt, een verlangen dat gekoesterd wordt. We geloven erin dat dat ideaal op het juiste moment zal gerealiseerd worden en willen hiermee zelf starten met een persoonlijke schenking van een gedeelte van de waarde van de grond, als teken van dankbaarheid aan de gemeenschap, als aanmoediging voor de toekomst. ☺

is onze droom'

scholen, hoevertoerisme en een Kollebloemkoor. We telen een veertigtal verschillende soorten groenten en leveren wekelijks een groentepakket aan een goeie tweehonderd klanten. Onze boerderijwinkel is sinds kort drie dagen per week open. Daarnaast heb-

Daarover gaat het! Die warme kring van mensen die ons omringen, die maken dat De Kollebloem kan luisteren, bewegen, transformatieprocessen aangaan, crisissen doormaken en er aan ontwikkelen. Antoine en ikzelf werken vele jaren samen bewust aan

Interesse om geld te schenken of rentevrij te lenen tbv de grond van De Kollebloem? Kijk op kollebloem.be/land-in-zicht

LONK – Leren Ondernemen op Nagele Kavel

Nachtwerk

Zelf het moment van de oogst bepalen. Bellen bellen bellen. Samen overeenstemming bereiken. Fouten maken. Eigenwijs zijn. Dat hoort allemaal bij het ondernemerschap. In Nagele kunnen Warmonderhoffers daarmee oefenen.

Tekst: Petra Derksen

Het is bloedheet wanneer ik eind augustus het betonnen kavelpad op rijd. Dat was er in het vroege voorjaar nog niet, toen ik hier kwam omdat de jonge ondernemers een Demeter-licentie hadden aangevraagd. Ook de reusachtige, afbladderende schaftkeet was er toen niet. In de schaduw daarvan zitten Anna Laura Huebner (23) en Jochem Wiersema (21) naast een stellage; enkele pallets met daarop een grote houten ton waarin de bezem hangt vastgemaakt aan een provisorisch uitstekende lat vanaf het dak van de schaftkeet. Net nieuw, want het bijenhuisje was bijna uit elkaar gerammeld door het roeren. Ook daar was de bezem aan een uitstekende lat bevestigd.

Ondernemerschap

Ik ben bij LONK B.V., wat staat voor Leren Ondernemen op Nagele Kavel in de Noord-oostpolder. De kavel heeft nu dus een eigen oprit en is 18 hectare groot. Voor het vierde jaar krijgen enkele derdejaars studenten van de Warmonderhof hier de kans om te proeven aan het akkerbouw ondernemerschap. De kavel is een soort satelliet van het biodynamisch akkerbouwbedrijf van Joost van Strien, wiens machinepark zij mogen gebruiken en van wie zij begeleiding krijgen. Hij is ondertussen ook gearriveerd. In de schaduw kijken we uit over de kavel. Het zicht op het einde ervan wordt ontnomen door een dikke haag hoge zonnebloe-

men. De zonnebloemstroken tussen de percelen zijn er voor de biodiversiteit. Waar de kavel aan het eind in een rare punt loopt, staan enkele jonge boompjes, een bloemenveld en het inmiddels gammele bijenhuisje met twee bijenvolken. Anna Laura imkert vanaf haar zestiende. Ze komt uit het Zwarte Woud in Duitsland van een gemengd biodynamisch bedrijf.

De rodebietenoogst is net achter de rug. Ook de spelt is eraf en de erwten hadden een goede opbrengst. Op deze percelen ontkiemt nu de groenbemester. Jochem is zichtbaar trots op de pompoenen die over een week ofzo aan de beurt zijn. Precies goed aan de maat. Verkocht aan zijn vader, biologisch akkerbouwer in Groningen.

Bellen bellen bellen

"Wat ging er heel anders dan je verwacht had", vraag ik. Ze kijken elkaar even schuin aan. "De samenwerking", zegt Jochem, "tussen ons, dat botste nog wel eens stevig." "Het was zoeken hoeveel je moet afstemmen en samen beslissen en hoeveel je

de ander vrij moet laten", zegt Anna Laura. Maar ze zitten er nog samen, constateer ik. "Het is ook de vermoeidheid als je weer 's nachts op de trekker zit." Hoezo, 's nachts? "Dan zijn machines het vaakst beschikbaar." Bovendien worden Anna Laura en Jochem ook verwacht bij de lesuren en bij de praktijken op de Warmonderhof bedrijven. Eigenlijk past dit project niet zo in het derde schooljaar, de Warmonderhof bedrijven missen deels het werk dat Anna Laura en Jochem daar zouden kunnen verrichten en voor hen is de druk zeer groot om zowel de LONK onderneming te runnen als naar les en praktijkles te gaan. Joost vertelt dat het project ook eens in het vierde jaar geplaatst is. Maar het vierde schooljaar eindigt al in mei met de diplomering. Dan is het groeiseizoen net begonnen.

Ik kijk nog eens verbaasd om me heen. Alles ligt er verzorgd en onkruidvrij bij. Waar de rode bieten vorige week nog stonden, is alweer gewoeld en ingezaaid met een mengsel van olievlas, Alexandrijnse klaver, gele mosterd, zonnebloem, serradelle, tillage ra-

'Ik weet van thuis hoe een bietenrooier werkt, maar heb nooit hoeven beslissen dat nu het juiste moment is'

dish, phacelia, niger, witte honingklaver en deder. De afnemer van de rode bieten wilde eigenlijk later oogsten. Maar Anna Laura en Jochem zagen dat het blad al begon te hangen en ze hadden nu net een ras gekozen met stevig blad, zodat de biet aan het blad uit de grond getrokken kon worden met een klembandrooier. Beter voor de grond, vinden zij, en ze overtuigden de afnemer om het eerder te ontvangen.

Afstemmen met Joost, met school, met afnemers, met loonwerkers, met elkaar, bellen bellen bellen, beslissen over moment, machine, arbeid. Jochem: "Wat anders mijn vader doet, of op de Warmonderhof de ondernemers van de bedrijven daar, dat moet je nu zelf doen. Dat is zo waardevol en leerzaam. Ik weet van thuis hoe een bietenrooier werkt, maar heb nooit hoeven beslissen dat nu het juiste moment is." Op deze kavel kunnen zij hun eigen gang gaan: "Je kunt dus fouten maken, er zit niet continu iemand over je schouder mee te kijken." Ze genieten zichtbaar van de vrijheid en de verantwoordelijkheid die dit project hen

'Je kunt hier eigenwijs zijn, we hebben iedereen om advies gevraagd en het toen toch anders gedaan'

biedt. Joost beantwoordt vragen, maar laat het echt aan hen over. Toch wel lastig ook voor hem, lijkt mij, de afstemming over de machines bijvoorbeeld. Wat is voor hem de meerwaarde? "Meerwaarde voor mij ... het is gewoon belangrijk dat deze leerplek er is, daarom werk ik er graag aan mee. Leren ondernemen, dat kan hier echt. Het is mooi om elk jaar die ontwikkeling weer te zien bij de studenten die hiervoor kiezen en er helemaal voor gaan."

Eigenwijs zijn

Nadat Joost is vertrokken, lopen we naar achteren. Het perceel grasklaver is al drie keer gemaaid. De loonwerker mag het gras hebben in ruil voor het werk met de bietenrooier. "Het was zo mooi om te zien dat elke keer na de regen eerst het gras heel hard ging groeien, als tweede de rode klaver en dat als laatste de witte klaver erdoor komt", zegt

Anna Laura. Bij het gewoelde bietenland voelen we even de grond. "Mooie grond, hè?", zegt Jochem. "Anders dan in Groningen?", vraag ik, "Het lijkt mij extra leerzaam dat jij kunt vergelijken." Nou ja, dat is wel zo, zegt hij, maar het viel hem tegen hoeveel moeite het kostte om dingen los te laten en te kijken naar wat deze grond, met deze omstandigheden nodig had. Het is duidelijk dat dit een van de bronnen van discussie is geweest. Anna Laura vult aan: "Voor mij is de situatie hier onvergelijkbaar met Duitsland en dat maakt dat je makkelijker afstand kan nemen van hoe je het thuis zou doen."

De kolen staan er het minst florisant bij. Klein, en met veel aantasting van de koolmot. Zodanig dat een teeltadviseur die langsreed, ongevraagd kwam praten hoe dat nu verder moest. Ook best lastig om dan niet mee te gaan met wat hij

probeert te verkopen. Maar ze zijn tevreden, zeggen ze eensgezind, dat ze niet wilden spuiten met Bt (een bacterie die een gif afscheidt dat rupsen en andere insecten doodt, red.) en dat dus ook niet gedaan hebben. De adviseur was trouwens onder de indruk van de grote hoeveelheid wortels die de planten hadden. Tegen ieders advies in besloten zij in het voorjaar de kool heel diep te planten. Omdat ze geen beregeningsopties hadden, wilden zij zo de plant meer mogelijkheid geven om zelf water te zoeken. "Je kunt hier eigenwijs zijn", grinnikt Anna Laura, "we hebben iedereen om advies gevraagd en het toen toch anders gedaan." Er zit iets ondeugends in haar blik. Dus er komt toch nog wel wat vanaf? "Ja hoor, sommige zijn al aan de maat." ☺

DE ZWAAN

*Elegantie
tot materie geworden
in de zwaan,*

mijmer ik, terwijl ik op een bankje in het park zit te genieten van de herfstzon. Ik heb wat met zwanen. Prachtig, hoe sierlijk ze op het water lijken te zweven. Zij hebben 'zwemmen' tot een soort hogere orde weten te verheffen. Eigenlijk zie je nooit dat ze zwemmen. Ze glijden gewoon vooruit, af en toe minzaam knikkend naar een andere zwaan. Zelfs als ze snel vooruit komen, zie je niet dat het moeite kost. Wat een elegantie!

Ik ken veel zwanen. De docent die mij voor het eerst in simpele taal de Landbouwcursus uitlegde, de begeleiders bij ons op de zorgboerderij die met een hoofdknik kinderen de goede kant op krijgen, mijn buurman die elke week een nieuwe trekker lijkt te kunnen kopen ...

Eigenlijk ben ik in mijn hart jaloers op ze. Mijn trekker is niet nieuw. Verre van dat (tegenwoordig hangt er zelfs aan magneet aan de trekhaak zodat de loslatende onderdelen in ieder geval weer thuis aankomen) en ik wil ook wel de Landbouwcursus uit kunnen leggen met het gemak alsof het een recept voor pannenkoeken is; of met een hoofdknik kinderen kunnen begeleiden. Soms probeer ik wel eens om me voor te doen als een

zwaan, maar steeds blijkt dat ik meer verwant ben met het lelijke eendje.

Naast me stapt een klein meisje van haar fiets. Het zacht ritselen van de zak met brood, lokt de zwaan. Statig komt hij aandrijven. Van de waterrand tot aan het bankje is een paar meter en soepel springt de zwaan op de rand.

Maar dan struikelt hij half over zijn grote flappers zodra hij een pas probeert te zetten. Binnen twee stappen is mijn beeld van de perfecte zwaan in stukken gevallen. Wat een kluns is zo'n zwaan buiten het water! Ter compensatie van zijn gestuntel slaat hij wat met zijn vleugels, maar dat heeft vooral tot resultaat dat het meisje angstig wat dichterbij haar fiets gaat staan.

Als hij hongerig het brood weg schrokt, is het beeld van de fiere zwaan opeens veranderd in dat van een inhalige hebbelijke kluns.

De zwaan heeft in één keer zijn charme verloren, constateer ik. De lol om hem te observeren is weg. Enkel omdat de zon zo lekker is, blijf ik nog even op het bankje zitten.

Ach, eigenlijk is het misschien wel fijn dat zelfs een zwaan zijn zwakheden heeft.

Het lijkt alsof de zwaan me gehoord heeft: 'Mensen ...', verzucht hij. 'Wat kun je er een probleem van maken dat ik klungel op het land!', bijt hij me toe. 'Moet het altijd soepel en vanzelf gaan? Weet je wanneer dat lelijke eendje tot een zwaan werd? Toen het zijn water vond! Want dát bleek zijn element!'

'Zijn element', resonanceert het in mijn hoofd ... 'zijn element' ... Jemig!

En terwijl de zon langzaam zakt, mijmer ik door:

*Is een lelijk eendje
soms niks minder
dan een zwaan zonder water?*

KALLE HEESEN

Het ervaren van het wezen van de boerderij draagt bij aan zelfstandiger denken

Inge Schwagermann en Marcel van Sitteren verhuisden zeven jaar geleden met hun BD-bedrijf naar het zuiden van Zweden. Ilse Beurskens ging bij hen op bezoek en ontmoette twee dappere strijders. De Zweden hebben een andere volksaard – dat is wennen! *Tekst: Ilse Beurskens-van den Bosch natuurvoedingskundige Foto's: Marcello's Farm*

Bella, de hond van Inge en Marcel, is de eerste die ons begroet wanneer we in augustus het erf op lopen van Marcello's Farm in Ugerupsdal. We kijken om ons heen en ik schrik een beetje: de boerderij ligt vlak langs een grote weg met uitzicht op een fabriek. Er is weinig groen. Dan komt Inge. Ze verwelkomt ons en nodigt ons uit om meteen een wandelingetje te maken. Bella gaat voorop en rent naar de stal, waar enkele stieren staan die vanuit de wei kunnen in- en uitlopen. Ze daagt de stieren uit om te spelen en ze likt hen aan hun snuit. Inge – nog steeds zoals ik haar ken: een vrouw die

weet wat ze wil en die haar visie tot in de puntjes doorvoert – geeft de dieren stro en steekt enthousiast van wal: "Veel boeren denken dat het niet kan: stieren bij elkaar in de stal. Juist wel! Wanneer stieren van verschillende leeftijden altijd in dezelfde groep worden gehouden, leren de jonge stieren hun plek. De meer authentieke rassen weten zich te gedragen. Wij vinden het belangrijk dat ook stieren buiten in de wei zijn, dat ze een respectvolle plek krijgen op de boerderij. We zijn net als met onze koeien close met hen en geven ze veel fysieke aandacht."

Ontvankelijk land

We fietsen een stukje om het land te bekijken. Inge: "Ons land ligt verspreid. Dit is van de buurman, dat daarachter is van ons." Dan verschijnen twee prachtig gelegen akkers. Eén staat vol met prei, de andere met pompoen. Eromheen ligt ruig landschap. We zien koeien uit het bos naar een andere weide lopen. De weides zijn met elkaar verbonden. De kudde kiest zelf haar plek. Inge: "Het is een mooi bedrijf met veel potentieel. De vorige eigenaar had niets met groen. Er staan alleen maar gebouwen en dan die fabriek. Daar moesten we doorheen

kijken. Het is gelukkig een schone fabriek: er wordt alcohol gedestilleerd voor wodka. Geen stank en geen herrie. We hebben veel onbruikbaar land: te veel stenen. Dat is goed voor een BD-bedrijf, ideaal om aan natuurbeheer te doen." Met een trotse glimlach: "We hebben ons eigen bos."

We staan naast twee bakken net geoogste prei. Inge: "We merken dat het land ontvankelijk is voor onze zorg. Het voelt alsof we een kind groot brengen. We zijn nu in een stadium dat het gaat praten. We krijgen informatie terug. We zien dat levensprocessen zich aan het ontwikkelen zijn: onkruid gaat meer variëren – er is sinds vorig jaar bij-

voorbeeld veel muur –, er zijn meer insecten en er zijn zwaluwen gekomen. Op sommige percelen blijft de vruchtbaarheid uit. Het is daar te open en te droog. We moeten het land wakker maken; eerst hagen aanplanten, anders kunnen de natuurwezens hier niet leven."

"Marcel is nauw verbonden met zijn land, de planten en de dieren. Wanneer er een paar uien van de kar vallen, dan stopt hij de trekker en raapt ze op. Dat leert hij ook onze werknemers. Dat is natuurlijk niet economisch, maar wel heel respectvol. Hij denkt zo: de uien hebben maanden hun best gedaan om te groeien en dan zouden we ze

door zoiets onbenulligs op de akker achter laten. Dat wil hij niet."

Zweedse volksziel

Mijn man en dochter plukken sperziebonen, terwijl Inge en ik in de keuken aan het werk zijn. Inge besteedt dagelijks twee uur aan de bereiding van de avondmaaltijd en altijd helpt er iemand mee. Inge: "Goed en vers eten vind ik belangrijk. Het hoort bij de boerderij. We eten met de stagiairs en vrijwilligers en soms ook met werknemers. Het is een verbinding met elkaar en met het doel van ons bedrijf."

Ik vraag Inge hoe het is om in Zweden te leven. Inge: "Eerlijk gezegd, voel ik me hier niet thuis, omdat ik niet bij de volksziel van Zweden pas. Ik begrijp nu echt wat een volksziel is. De Zweden zijn erg materialistisch ingesteld. Alles is van zeer goede kwaliteit, schoon en goed georganiseerd. Dat is natuurlijk prettig als het om fysieke dingen gaat. Dan werkt een protocol. Maar niet als we met het levende te maken hebben. Het Ahrimanische is hier nog meer dan in Nederland aan de orde van de dag. Wanneer er iets mis of anders gaat, dan weten mensen niet wat ze moeten doen. Ze zijn weinig flexibel en het ontbreekt vaak aan eigen verantwoordelijkheid. Ik ervaar het als dood."

Daar werden jullie al snel mee geconfronteerd. In DP2009-5, toen jullie net geëmigreed waren, schreef je in een artikel: 'Wij hebben de indruk dat het ontwikkelen van biologisch-dynamische landbouw hierdoor lastiger gaat.' Hoe zie je dat nu, zeven jaar later?

"Ja daar lopen we hard tegenaan. Iets dat hier veel groter is, is bijvoorbeeld de angst voor Salmonella. Zweden is Salmonella-vrij en daar zijn ze trots op. Mensen gebruiken liever gedroogde mest- of compostkorrels dan mest of compost, omdat daar Salmonella in kan zitten. Sommige mensen willen daarom onze sla, die met echte mest is bemest, niet eten. Maar aan de andere kant voelen we ons ook nuttig. We kunnen hier echt iets betekenen, iets teweeg brengen. En daar is toch ook vraag naar. We hebben nu 55 tevreden gezinnen die lid zijn van onze boerderij."

Een geheel dat alles schenkt

We gaan met z'n zevenen aan tafel. Een grote pan plukverse boontjes staat midden op tafel. Daar omheen een geurige couscous, een verse tomatensaus, een groene salade en een ovenschotel van deeg, kaas en room. Inge: "Zweden eten voornamelijk aardappels, vlees en roggebrood. Weinig groenten en weinig variatie. Wortelen worden wel veel gegeten." Mmm, het eten ziet er heerlijk en vrolijk uit, ruikt goed en smaakt ook voortreffelijk. Even

zijn we stil en dan gaat het gesprek weer verder.

"We willen alle levensmiddelen aanbieden die een mens dagelijks nodig heeft", vertelt Inge. "Nu leveren we vooral groenten en wat vlees. Dat ons bedrijf een gesloten kringloop is, vinden we belangrijk. Daar zijn we voor naar Zweden gekomen, omdat hier ruimte is om zowel teler als veehouder te zijn. De kringloop is nog niet helemaal gesloten, maar we doen ons best. Onze droom is: een bedrijf dat een geheel vormt en dat vanuit dat geheel ook alles schenkt wat je nodig hebt. Ook melk en eieren. Daar is veel vraag naar, vooral naar eieren. Vanwege gevaar voor Salmonella mag je hier geen eieren uit het buitenland invoeren. Het gevolg is dat er een groot tekort aan is. De boerderij is wel toe aan het leveren van melk en eieren. Maar wij kunnen dat niet doen. Niet met z'n tweeën. We kunnen de groei van de boerderij niet zelf bijhouden. Er moeten mensen bij."

Proces naar zelf nadenken

Inge: "In 2014 hebben we een ledensysteem opgezet. Mensen betalen niet voor de pro-

Marcello's Farm

Geschiedenis: van 2005-2009 zijn Marcel en Inge BD-telers in Lelystad. Inge is diezelfde periode bestuurslid van de BD-Vereniging.

Oppervlakte: 213 ha

Producten: 32 soorten groenten, voor leden rundvlees en rauwe melk

Aantal werknemers: 20 in het zomerseizoen, 8 in het voor- en naseizoen, 1 in de winter

In ontwikkeling: het inkruisen van de overgenomen veestapel met het Fleckvieh-ras

Tekort aan: plantencompost. Oplossing: inkoop biologische mest (dit is een flinke concessie)

Wensen: grotere financiële stabiliteit, meer leden, minder verkoop aan supermarkten, melkkoeien met zuiveltak, kippen, een professioneel bedrijf voor het maken van plantencompost op eigen terrein

ducten, maar betalen met elkaar de kosten van de boerderij, vooraf. Dan kunnen ze een seizoen lang, zo veel ze nodig hebben, van de producten nemen. Mensen doen wekelijks per internet een bestelling bij mij en wij brengen de producten naar zeven afhaalpunten, waar de leden ze ophalen. Een aantal keren per jaar organiseren wij dagen waarop onze leden welkom zijn op de boerderij. We geven een rondleiding, mensen kunnen meewerken en soms organiseer ik een workshop. Laatst was er een workshop fermenteren. Ik vind het belangrijk dat mensen meer bewust zijn hebben voor gezond eten. Stapje voor stapje probeer ik daar een steentje aan bij te dragen. Door het lidmaatschap gaan mensen meer groenten eten. Dat mensen zelf kunnen bepalen wat ze nemen, wat ze nodig hebben, vind ik heel belangrijk. In Zweden zijn mensen gewend om voor elkaar te zorgen en

niet voor zichzelf. Ze rekenen erop dat een ander voor hen zorgt. Wanneer iemand een grieprijk neemt, doet hij dat niet voor zichzelf, maar om te voorkomen dat hij iemand anders aansteekt. Mensen handelen vooral omdat het zo hoort of omdat de deskundige het zegt. Ik voel dat ik een rol wil vervullen in het proces naar zelf nadenken. Aan onze leden leveren we melk, rauwe melk. Ik geef informatie, maar geen advies. Mensen moeten zelf kiezen of ze de melk eerst koken of niet." *Jouw houding stimuleert mensen tot zelf nadenken. Denk je dat jullie producten zelf daar ook aan bijdragen?*

"Het lijkt wel of de leden en boerderijwinklanten het vermogen hebben om het hele wezen van de boerderij in het product te ervaren en daardoor gaan ze zelfstandiger denken. Ik zie het gebeuren. Klanten die onze producten kopen in de supermarkt ervaren

dit veel minder sterk. Van hen krijgen we feedback over de goede smaak en de lange houdbaarheid."

Volgens Rudolf Steiner voed je het vrije denken, door steeds opnieuw zelfstandig een beeld van iets op te bouwen. Inge herkent dit: "Marcel en ik werken regelmatig aan het beeld dat we hebben van de boerderij, zoals die is en zoals we hem wensen. Nu we het er over hebben: ik merk dat onze koeien ook beelden achter laten, op de akkers. Beelden van vruchtbaarheid. Ik denk dat dat via de mest gebeurt. Ik weet het niet precies. Marcel heeft het over de waarde van een oude stier. Hij is het geheugen van de boerderij."

Toewijding

Het is mooi om te zien hoe twee gedreven mensen zich volledig inzetten om een plek op aarde levend te maken. Langzaam, met respect voor wat er eerst was en wat er nu nog is. Marcel en Inge vullen elkaar daarbij goed aan. Inge: "Marcel is echt een boer en ik voel me thuis in het sociale. Wanneer er mensen bellen en vragen 'Ik heb twee kroppen sla besteld, maar ik heb er toch maar één nodig', kan Marcel in zijn kostbare tijd het geduld moeilijk opbrengen om deze vraag zorgvuldig af te handelen. Maar dit is heel belangrijk voor mensen en daarom wil ik mij ermee verbinden."

Dat maakt de cirkel rond. 'Tja', denk ik met een warm hart, 'wat je zaait, zul je oogsten. Mensen die gevoed worden met de liefdevolle toewijding van een boer die zijn trekker stopt om een paar uien op te rapen, zullen geen risico willen lopen om een krop sla te moeten weggoien.' 🐾

Marcel van Sitteren en Inge Schwagermann

Dynamisch Perspectief

Boekbespreking

Maria Thun's Zaaikalender 2017

Maria en Matthias Thun,
Uitgeverij Christoffor,
72p, € 12,50

Tekst: Wim Goris

Drie jaar geleden kwam Uitgeverij Christoffor met de Nederlandse uitgave van de Zaaikalender van Maria Thun, met maandoverzichten van zaai- en plantdagen. Deze uitgave verving de smalle, groene Kosmos-agenda met weekoverzichten die uitgeverij Hesperia jarenlang had samengesteld. Maria Thun overleed in 2012, haar zoon Matthias zet de publicatie van de *Aussaattage* voort – nu in zijn 55^e jaar – bij de familie-uitgeverij Thun-Verlag. Deze *Aussaattage* verschijnt inmiddels in 21 talen.

Het aantrekkelijk ogende en kleurrijke boekje omvat 'de ori-

ginele biologisch-dynamische zaai- en plantkalender', alsmede aanwijzingen voor imkers. In de Zaaikalender 2017 ligt de nadruk op sterrenkundige vraagstukken met betrekking tot de groei van planten. De Nederlandse editie opent met een inleiding van Luc Ambagts van de Nederlandse BD-Vereniging en sluit af met een overzicht van Nederlandse BD-instellingen en Nederlandse literatuur. De tussenliggende inhoud is zo te zien rechtstreeks uit het Duits vertaald. Dus moet de lezer er rekening mee houden dat de 'Terugblik op 2014 tot 2016 en de vooruitblik op 2017' is geschreven vanuit de weersomstandigheden in Midde-Duitsland.

Na een korte geschiedenis van de biodynamica en de experimenten van Maria Thun volgt een drietal wat oudere artikelen van haar hand over het effect van de zon op plantengroei, de bevordering van vruchtbaarheid en voedingswaarde en het oogsten en bewaren van zaad.

Jaarlijks wordt achtergrondinformatie opgenomen over o.a. de dierenriem, de werking van de maan en indeling van planten (wortel-, blad-, bloem- en vruchtplanten). De zaaikalender zelf is ruim, kleurig en overzichtelijk, gespreid over twee pagina's per maand met een toelichting over de planetaire aspecten, een weerbeschouwing en diverse aanwijzingen en tips voor de tuinder.

Wat me opvalt: bij de aanwijzingen voor het verzamelen van de zes planten die in compostpreparaten worden verwerkt (pag 67), staat een foto met bij-schrift *Biologisch-dynamische preparaten: berk en duizendblad ingegraven*. Ook bij enkele maanden van de zaaikalender staan bomen genoemd in com-

binatie met preparaten, zoals in augustus: 'snijd esdoorn, vul met paardenbloem en stop in de grond op 15 augustus van 9–15 uur'. Wat stelt het voor? Terugkijkend in de Zaaikalender 2016 blijkt dat zij *vegetabile preparaten* worden genoemd, met boomachtige varianten van de dierlijke omhulsels van de compostpreparaten: berkenhout ipv hertenblaas bij 502/duizendblad, larikhout ipv dunne darm bij 503/kamille, eikenhout ipv de koeienschedel bij 505/eikenschors en esdoornhout ipv darmscheil bij 506/paardenbloem. Nog nooit van gehoord. Zou er iemand in Nederland zijn die hiermee werkt?

Het boekje is verkrijgbaar in de boekhandel en je kunt een abonnement nemen via de website van Christoffor. Vanwege de groeiende belangstelling voor de zaaikalender heeft de BD-Vereniging de door Maria Thun geschreven inleiding *De stand der hemellichamen en hun invloed op aarde* uit 1973 beschikbaar gemaakt als pdf op bdvereniging.nl.

Ingezonden brief

Wie heeft ervaring met verassen van onkruid?

Toen we eind jaren 80 ons bedrijf omschakelden van gangbaar akkerbouwbedrijf naar BD, werd geleidelijk een heel andere realiteit betreffende onkruiden aan ons zichtbaar. In de periode van chemische onkruidbestrijding was er weinig kans voor onkruid om in zaad te schieten, en de eerste jaren na de omschakeling profiteer je daar nog van. In de loop van de jaren na de omschakeling neemt de onkruiddruk toe, en je moet daar als boer een nieuwe verhouding toe vinden. Die vind je onder andere door anders met vruchtwisseling om te gaan, en je te beperken in oppervlakte van te onkruidgevoelige teelten.

Ons bedrijf ligt op dezelfde locatie als het bedrijf van René en Gineke, die hierover in de vorige Dynamisch Perspectief (DP2016-5) het artikel *In gesprek met (on?)kruid* schreef. Het is een grond die wegens de bodemgesteldheid een 'lastige klant' is als het om onkruidbeheersing gaat. We besloten midden jaren 90 een deel van het bedrijf intensief te maken in de vorm van een abonne-

menten-tuinderij, en een ander deel extensief te houden met grasklaver, grasland en graanteelt. Dit alles met het doel het geheel beheersbaar en exploiteerbaar te houden.

Toen eind jaren 90 het plantje knopkruid zijn intrede deed (van tevoren kenden we het zelfs niet eens), bleken we hier in de tuinderij een geduchte nieuwe vijand te ontmoeten. Met het grootste gemak weet dit plantje een gewas, dat al behoorlijk ontwikkeld is en waarin je normaal gesproken klaar zou zijn met de onkruidbestrijding, in *no time* te overwoekeren, zo dat er voor je teelt weinig licht en voeding meer overblijft. In de bijeenkomsten die we regelmatig hebben met onze regionale biologische tuindersclub, zien we dat ook andere tuinders stevig te stoeien hebben met het knopkruid.

Ik heb toen beseft, dat we hier maar eens met zaadverassing aan de slag moesten gaan. In de landbouwvoordrachten beschrijft Rudolf Steiner een tamelijk eenvoudige weg om dit te doen. (Waarbij opgemerkt

dat hij ook van behoorlijk ingewikkelde zaken wel beweert dat het tamelijk eenvoudig is, maar dat doet er nu even niet toe.) We hebben het knopkruidzaad een aantal jaren verast en uitgestrooid, en de druk is er duidelijk door verminderd. Nog steeds vraagt het verwijderen van knopkruid aandacht en tijd, maar de woekerkracht is minder en de wortels zitten minder vast. Ook heb ik distels en ridderzuring bestreden door in het zaad geschoten planten ter plaatse met een hand-onkruidbrander te bewerken, zodat de as van de zaden op de grond terecht kwam. Ook dit gaf in ons geval resultaat, te zien aan minder distels en zuring op deze plekken in het jaar erop. Een aardige bijkomstigheid van het aan de slag gaan met verassing en onkruidzaad verzamelen is dat het onkruidzaad ineens iets 'kostbaars' wordt. Dankbaar voor knopkruidzaad, kun je het nog gekker bedenken!?

Natuurlijk is het mij bekend dat de onkruiden ons iets te vertellen hebben, over hoe het

met de bodem is gesteld, en dat ze eigenlijk de plaats kiezen om onevenwichtigheden op te heffen. Er blijft dus alle reden voor een boeiend gesprek met onkruid. Waar ik wel benieuwd naar ben: zijn er meer ervaringen van telers op dit terrein?

*Maarten van Liere,
Boerderij de Kraanvogel
in Esbeek
maartenvanliere@yahoo.com*

Sektion für Landwirtschaft
Section for Agriculture
Section d'Agriculture
Sección de Agricultura

Agricultural Conference

Annual International Conference
of the biodynamic movement

1st to 4th February 2017

at the Goetheanum, Dornach / CH

CREATING FERTILE SOIL – from nature to culture

with a opening video message from
HRH The Prince of Wales

and with workshops on:

- Experiences with composting worldwide
- Rudolf Steiner's concept of fertilisation
- Sustainable tillage methods
- The elements of the Earth and the elemental beings
- Managing transformation processes correctly
- Carbon accounting
- Land: from object of speculation to common good
- About plants that also communicate below ground

*The conference is open to all.
Simultaneous translation into German, English, French, Spanish and Italian.*

Programme and registration form
www.sektion-landwirtschaft.org
sektion.landwirtschaft@goetheanum.ch

For thousands of years, fertile soil has been the key factor underpinning cultural development. Creating, maintaining and enhancing this soil fertility is one of the most noble of agricultural objectives. Fertile soil is an inheritance from the past, creating it is a task for today and a challenge for the future. The Conference will focus on the topics of tillage, fertilisation and on the biodynamic preparations in lectures and workshops. The task of this conference is to provide inspiration to meet the cultural challenge of maintaining soil fertility with understanding, joy and courage.

Goetheanum

Preparatendag in Flevoland!

Tekst: Lizelore Vos

Jarenlang verzorgde iedereen in Flevoland zijn eigen preparaten, kocht ze in of maakte ze samen met studenten van Warmonderhof. Monique Schieman van De Zonneboog had al lang de wens om dit weer met andere boeren te doen, want wat is er mooier dan samen preparaten maken en gedachten uitwisselen over deze bijzondere materie van het biodynamisch boeren? We pakten de handschoen op en na de eerste mail vlogen de aanmeldingen binnen.

Met 30 BD-boeren zaten we 2 oktober in een kring en begon Jan Diek van Mansvelt met een inleiding. Rudolf Steiner zei tijdens de Landbouwcursus: 'Ga mij nou niet geloven!' En ook Jan Diek vertelde ons: word blij van de dingen die je doet. Zo vertelde Lex Kruit dat hij altijd vroeg in de ochtend zijn kiezelpreparaat spuit en dat het dan zo prachtig vernevelt en zacht op de aarde neervalt. Daar wordt hij blij van en hij hoeft er verder geen vragen bij te stellen, het klopt voor hem. Voor Jozien Vos is het opgraven van de preparaten rond Pasen het mooiste,

het voelt als schatgraven en een wonder wat er tijdens de overwintering verandert aan het preparaat.

Jan Diek vertelde ons verder dat in de planten die gebruikt worden een lijn van complexiteit zit: van de eikenschors tot aan de meest complexe bloem, het duizendblad. Ook de organen die gebruikt worden hebben een bepaalde volgorde: van kop naar kont. Van de hoorns via de schedel voor de eikenschors naar de blaas voor het duizendblad. En wat als we nu de compostpreparaten in deze volgorde in de composthoop verwerken? Dan krijg je een kudde koeien die naar een melkstal loopt. Een prachtig beeld.

Na alle inzichten gingen we in groepjes preparaten maken. De darmen kwamen tevoorschijn en er werd een kring gevormd rondom de ton met koeienvlaaien. Zakjes werden gevormd, thee gemaakt en darmen gevuld. Vragen rezen al snel op: hoe groot moeten we het zakje van het darmscheil nu eigenlijk maken? Waar graaf je ze in? En hoeveel heb je nodig voor 50 hectare? Antwoorden kwamen. Jonge

en oude boeren werkten samen en gelukkig hadden we ons als organisatie ons goed ingelezen. Gaia Firth van de Warmonderhof boomgaard heeft zelfs samenvattingen gemaakt van de vele boeken die zij in bezit heeft over preparaten en deze gebundeld. Preparaten lijken sinds 1926 eenduidig en veranderen niet.

Toch is dat niet helemaal waar. Lex en Jannie Kruit werken met vegetarische preparaten en ook rondom het uitbrengen zijn ontwikkelingen. Zo brachten Adri en Carla van Nieuwenhuyzen hun preparatenspuit mee die ze afgelopen jaar in Duitsland hebben gekocht. Hij vernevelt

prachtig en neemt 21 meter mee. Hij is gemaakt van roestvrijstaal en koper zodat hij geen magnetische straling heeft. We sloten de avond af met een lekkere maaltijd. Iedereen had zijn specialiteit meegenomen: gevulde eitjes, pompoensoep, rode bietjes salade, perentaart en appelflappen. Je kon het

gerecht zo herleiden naar de eigenaar. Tijdens de afsluitende ronde kwamen woorden als 'inspirerend', 'ontmoeten', 'eerste stap', 'blijf bij je eigen gevoel' en 'hoopvol voor de toekomst' naar boven. Een goed begin om een oude traditie weer voort te zetten. Tot volgend jaar!

ECOintention: energie leren waarnemen

In de vierjarige opleiding tot ECOintention Practitioner leer je de energie van bedrijven en natuurgebieden waarnemen, interpreteren en verbeteren. Zo hebben cursisten ECOintention deze zomer tijdens een workshop op Warmonderhof waarnemingen gedaan aan biodynamische preparaten. Zij stelden onder andere vast dat uitbrengen

van kiezel- en koemestpreparaat de 'bodemitstraling' verhoogt; je kunt die waarnemen door de handpalm boven de grond te bewegen. Een verslag van de workshop volgt in de thema-uitgave van Dynamisch Perspectief over levenskrachten en preparaten in januari. Hans Andeweg, oprichter van het Center for ECOintention, heeft meerdere parameters ontwikkeld om energetische kwaliteit van bodems en bedrijven te beschrijven. Al meer dan twintig jaar worden die in de praktijk toegepast. Nieuwe ECOintention basiscursussen starten februari 2017 o.a. op Kraaybeekerhof.

Zie ecointention.com en pag 33.

Koolstof en stikstof

Hoe kunnen we een verbinding krijgen met het karakter van stoffen en hun werking in levende organismen, in de bodem, in het menselijk lichaam? Hoe komen boeren, artsen, onderzoekers en leraren deze stoffen tegen in hun werk? Vanuit de secties gezondheidszorg, landbouw en natuurwetenschap van de Antroposofische vereniging (AVIN) is 19 maart 2016 een studiedag georganiseerd over het karakter van stikstof en koolstof. Een uitgebreid verslag hiervan staat als pdf op bdvereniging.nl. In 2015 vond een vergelijkbare studiedag plaats over calcium en fosfor. In 2017 (11 maart) staan waterstof en zuurstof centraal. Meer info via Derk Klein Bramel, derk@kleinbramel.nl.

Extra pluim voor Demeter boeren

Als bijdrage aan de discussie over fosfaatquota meldde Stichting Demeter op haar website: Biologische boeren bemesten hun land met niet meer dan 170 kg stikstof uit dierlijke mest per hectare en houden zich dus aan de Europese Nitraatrichtlijn: die stelt ook een maximum van 170 kg stikstof uit dierlijke mest per ha. Demeter boeren hebben een nog veel strengere norm: maximaal 112 kg stikstof per hectare uit zowel dierlijke als plantaardige bronnen (bijvoorbeeld groencompost).

Veel gangbare melkveehouders in Nederland maken gebruik van een uitzonderingsregel (derogatie) en rijden, afhankelijk van de grondsoort, tot 230 of 250 kg stikstof uit dierlijke mest uit. Voorwaarde voor deze derogatie is dat de Nederlandse

veehouderij de fosfaatproductie begrenst. De invoering van fosfaatrechten (-quota) voor veebedrijven moet ervoor zorgen dat Nederland gebruik mag blijven maken van de derogatie. Krijgen biologische boeren nu een steun in de rug, omdat zij geen derogatie nodig hebben? En krijgen Demeter boeren met hun 112 kg een extra pluim? Nee, ook zij moeten volgens de huidige plannen straks hun veestapel inkrimpen of rechten bijkopen.

Stel dat je beleid maakt om de luchtkwaliteit te verbeteren: ga je dan het aantal kilometers van alle auto's beperken of alleen van de benzineslurpers?

De plannen die voortrollen uit de derogatie-top vragen om een rechtvaardig en stimulerend kader voor de meest duurzame bedrijven.

Agenda

27 nov, 29 jan, 26 feb

Verhalenproeverij

Op Landgoed Kraaybeekerhof in Driebergen. Met hapjes en drankjes luisteren naar een verhalenverteller. Zie kraaybeekerhof.nl

1 en 23 dec, 12 jan

Kerstspelen Warmonderhof

Studenten en medewerkers spelen het Paradijs-spel, het Herdersspel/Kerstspel en het Driekoningenspel. Zie warmonderhof.nl

3 en 10 december

Sterrencursus

Tweedaagse cursus bij Kraaybeekerhof in Driebergen met Liesbeth Bisterbosch over de dierenriembeelden als 12 verschillende kwaliteiten van de zon in het jaarverloop. Zie kraaybeekerhof.nl

7 en 15 dec, 18 jan

Workshop fermenteren

Maak kennis met de wonderlijke wereld van gewenste bacteriegroei in groentes bij De Groe-

ne Kookacademie in Amersfoort en Breda.

Zie groenekookacademie.nl

9 december

Natuur wijst landbouw de weg

Het tweede 'Van Akker naar Bos congres' met als hoofdspreker Pablo Tiltonell, voormalig hoogleraar Farming Systems Ecology aan Wageningen UR; in Bemmelen. Zie vanakker-naarbos.nl

9 december

Biofotonen in de landbouw

Studiedag van het Netwerk Vitale Landbouw en Voeding, met Roel van Wijk in Lunten. Zie nvlv.nl

8-13 januari

BD-studieweek

'From burning issue to beacon of light' is thema van de intensieve BD-studieweek in Dornach, gericht op mensen die actief zijn in de BD-beweging. Doel is om deelnemers een

nieuwe, creatieve stap te laten zetten op hun boerderij, in hun organisatie of onderneming. Zie bdvereniging.nl

Vanaf 16 december

Cursus Kwantumlandbouw

Over vernieuwende landbouw met bewustzijnstechnieken of technieken die zich richten op elektromagnetische invloeden. Met Henk Kieft, op wisselende locaties. Zie gaisira.nl

Vanaf 9 januari

Dynamisch leven en werken in de tuin

Basiscursus 'Dynamisch leven en werken in de tuin' van Stichting de Zonnetuin in Haarlem, gegeven door Carmencita de Ruiter. Zie de-zonnetuin.org

Vanaf 10 januari

Opleiding De Natuurkeuken

Kooktechnieken, receptschrijven, de smaak rond maken, menuleer en nog veel meer; in 19 lesdagen bij De Groe-

ne Kookacademie in Amersfoort. Zie groenekookacademie.nl

Vanaf januari

ECOintention basiscursus

Kennismakingsdagen met de ECOintention basiscursus (zie pag 32) zijn 15 januari (Kraaybeekerhof Driebergen) en 29 januari (Doorn). De Basiscursus start vanaf 16 februari. Zie ecointention.com

21 januari

Warmonderhof Opleidingen

Grote Open Dag om de Warmonderhof opleidingen te leren kennen, over zorg-, stads- en BD-landbouw, zowel voltijd als deeltijd, in Dronten. Zie warmonderhof.nl

vanaf 21 januari

Natuurvoeding in een notendop

Zeven zaterdagcursus ter oriëntatie op natuurvoeding of de opleiding tot natuurvoedingskundige, in Driebergen. Zie kraaybeekerhof.nl

1-4 februari

BD-conferentie

Jaarlijkse internationale conferentie in Dornach, met als thema 'Een vruchtbare bodem creëren - van natuur naar cultuur', zie pag 30

vanaf 4 februari

Barstensvol leven!

Opleiding over voeding en inspiratie, 20 zaterdagdagen in Driebergen. Zie kraaybeekerhof.nl

Vanaf 11 februari

Moestuincursus

Zes zaterdagdagen BD-tuinen met Joke van den Ban, Jan Weijnsfeld en Derk Klein Bramel, in Driebergen. Zie kraaybeekerhof.nl

24 febr en 10 mrt

Winterconferenties

Van de BD-Vereniging met thema 'Levenskrachten en preparaten', in Dronten en in Wortel (B), zie pag 11

Doe mee en steun de BD

We hebben al veel gedaan dit jaar:

Themanummer Dynamisch Perspectief, Winterconferentie, Samenwerking bij Voedsel Anders. Met tientallen BD-boeren en boerinnen in Intervisiegroepen en bij Collegiale Toetsing. Met de Antroposofische Vereniging de Michaëlsdagen voor jonge mensen. En veel andere projecten.

En dat deden we naast ons 'dagelijkse werk': Dynamisch Perspectief, contacten met collega-instellingen, beantwoorden van alledaagse en onalledaagse vragen over BD-landbouw.

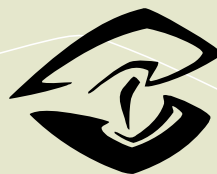
En we willen nog veel meer doen!

De coaches die boeren begeleiden in BD-Beroepsontwikkeling staan klaar voor een uitbreiding van hun doelgroep met mensen uit de handel en verwerking. De Landmarkt op de winterconferentie 2016 krijgt een vervolg op de BioBeurs in 2017. Steeds meer mensen vinden de BD-Vereniging als een effectieve partner die met raad en daad mee kan werken aan hun initiatief.

Helpt u mee?

Zonder extra giften raakt het geld op. Daarom is elke gift, groot of klein, welkom op

NL77TRIO 0212188771
t.n.v. Ver voor bd-landbouw

Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

colofon

DYNAMISCH PERSPECTIEF
2016 – NOVEMBER – nr 6

Dynamisch Perspectief is het ledenblad van de BD-Vereniging en verschijnt 6x per jaar.
ISSN 1389-7438
© BD-Vereniging.

Redactie Ellen Winkel (hoofd-redacteur), Luc Ambagts, Andries Palmboom, Wim Goris, Gineke de Graaf, Petra Derksen.

Sluitingsdatum kopij 1 december. DP2017-1 verschijnt 21 januari. Het is een Themanummer zonder agendaberichten.

Coverfoto Tuinder Teun van Dijk van Het Blauwe Huis doet steeds meer werk met paarden. Foto: Het Blauwe Huis

Vormgeving Fingerprint, Gerda Peters.

De BD-Vereniging werkt aan de ontwikkeling van de biologisch-dynamische landbouw en voeding met uitwisseling, scholing, onderzoek, advies en publicaties.

Contributie per jaar € 40,- Jongerenlid (t/m 23 jaar) € 20,- Studentenlid (t/m 27 jaar) € 20,- Beroepslid: € 100,-

Bestuur Piet van IJendoorn (voorzitter), Derk Klein Bramel (secretaris), Maria van Boxel (penningmeester), Karin Stolk (BD-jong), vacature.

ledenservice

Bureau BD-Vereniging
Wisentweg 12
8251 PC Dronten
telefoon: 0850 609 044
mail: info@bdvereniging.nl
web: bdvereniging.nl
IBAN: NL77TRIO 0212188771
t.n.v. Ver voor BD-landbouw

Medewerkers Luc Ambagts (projecten), Bram Gordijn (administratie).

Schenkingen De inkomsten van de BD-Vereniging bestaan naast de contributie voor een belangrijk deel uit schenkingen. De BD-Vereniging is erkend als Algemeen nut beogende instelling (ANBI). Legaten zijn vrij van successierecht. Schenkingen zijn vrijgesteld van schenkingsrecht. Neem voor informatie over (periodiek) schenken contact op met het bureau.

BD-beroepsontwikkeling Leden die in gesprek willen over de ontwikkeling van hun werk kunnen via het bureau contact opnemen met Luc Ambagts.

BD-Jong Activiteiten voor en door jongeren. Voor info, neem contact op met Karin Stolk via bd-jong@bdvereniging.nl

BD-preparaten en materialen daarvoor zijn te bestellen via degroenenhof.nl, of 06 36581305

Ssssssssssst

Tekst: Petra Essink Foto: Naaberhoeve

20 december 2015 - Er is een kindeke geboren bij landbouwzorgbedrijf de Naaberhoeve te Echten. Een kalfje. Het één dag oude kalfkind en haar moederkoe liggen knus tegen elkaar op het kraamstro, in een met hekken afgezet hoekje stal.

Buiten knetteren geurende vuurtjes. Bij de ingang van de stal speelt een be-kerstmuts blaasorkest kerstliedjes, terwijl ten minste honderd mensen, groot en klein, de stal binnenkomen. Na de entree langs het kerstkalf moeten ze voorbij een rij koeienkonten; de vijfendertig Fries-Hollandse melkkoeien, die normaalgesproken vrij rondlopen in hun potstal, staan vandaag vastgebonden aan het voerhek, hun hooi te vreten. Ze moesten ruimte maken, want hun stal is in gebruik als theaterzaal. De bezoekers zoeken een plekje op de banken van kistjes en planken. Op het 'toneel', waar vers stro is verspreid, staat een grote kerstboom, daarboven een stralende ster van kuilbalengas.

Als iedereen zit wordt het stil in de stal. Dan klinkt er gezang en blokfluitspel, *'Seegenen wilt ons binnengaen'*. Daar komt de kompanij het toneel op. De sterrendrager voorop, gevolgd door engel Gabriel, Jozef, Maria en vele herders. Deze groep speelt vandaag voor de negentiende keer de verkorte versie van het Oberufer kerstspel, waarin plaats gemaakt is voor de bewoners van de Naaberhoeve.

We zien engel Gabriel heel sereen een witte lelie overhandigen aan Maria. Op de achtergrond klinkt gekletter van plassende koeien. Wat later zijn Jozef en zijn hoogzwangere vrouw op weg naar Bethlehem. Het valt niet mee om daar een onderkomen te vinden voor de nacht. Het oeroude verhaal is plots uiterst actueel als de waard zegt: *'Je ziet, er is geen plaats meer binnen, mijn huis zit tjokvol vluchtelingen'*. Jozef en Maria vinden uiteindelijk een plekje in een stal. En daar, in de Naaberhoeve, geschiedt het wonder: het menskind Jezus wordt geboren. Alle mensen, en ook de koeien en het kalfje, houden hun adem even in. 🐾

zuiver @zivel®

demeter

biodynamische kwaliteit

E
↘

ZUIVER IN ZUIVEL

WWW.ZUIVERZUIVEL.NL

Extensief

Extensieve landbouw is een verrijking voor de biodiversiteit. Annette Harberink legt uit:

“Extensief betekent dat ik in en rondom mijn weilanden en akkers veel ruimte geef aan de natuur. Zo broedt in het snoeihout een grauwe klauwier — die op de rode lijst staat — en de hazen verstoppen zich achter de hoge graspollen. Ook kruiden, bloemen en planten krijgen de kans om te groeien zoals ze willen. Mijn koeien kunnen dus kiezen uit een gevarieerd aanbod van planten en houtachtige. Wilgenbomen bijvoorbeeld vinden ze hartstikke lekker.”

Annette Harberink